

OP EXPEDITIE DOOR 250 JAAR ZEEUWSE IJSTIJD

HESTER LOEFF

'Expeditie: Zeeuwse IJstijd' was de titel van de tentoonstelling (28 juni – 3 november 2019) in het Stadhuismuseum Zierikzee ter gelegenheid van het 250-jarig jubileum van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen (KZGW). Zoals ingeleid in Cranium 36-1 (p.8) richtte deze tentoonstelling, samengesteld door de auteur, zich op het ontstaan van het KZGW, hun fossielencollectie en de grondlegger ervan. Daarmee ging het terug naar de doelstelling van het genootschap bij oprichting in 1769: "de wetenschapsbeoefening met betrekking tot Zeeland bevorderen en kennis omtrent de provincie verbreden".

NIKE LISCALET

NIKE LISCALIET

De tentoonstelling nam de bezoeker mee op reis door de verzameling fossielen van het KZGW; een collectie die ook voor moderne onderzoekers, zowel nationaal als internationaal, nog steeds een belangrijke informatiebron is voor de paleontologie. Voor deze fossielencollectie is onder meer het werk van de Middelburgse arts en patholoog-anatoom Jan Cornelis de Man (1818-1909) van grote betekenis. De Man, die in 1845 werd benoemd tot lid van het KZGW, had een zeer brede wetenschappelijke belangstelling. Als conservator van de museumcollectie van het genootschap was hij verantwoordelijk voor een belangrijke uitbreiding en catalogisering van de fossielenverzameling. Hij heeft een aantal publicaties in het tijdschrift *Archief van het Zeeuws Genootschap* op zijn naam staan waarin uit Zeeland afkomstig botmateriaal centraal staat.

De laatste decennia is het vooral de familie Schot uit Zierikzee die een belangrijke bijdrage levert aan de fossielencollectie van het KZGW, door hun mosselkotter de ZZ10 ter beschikking te stellen aan de wetenschap. Rond 1930 werd voor het eerst met behulp van een sleepnet of kor op grote diepten in de Westerschelde en Oosterscheldemonding gezocht naar jonge mosselen of mosselzaad. Al snel bleek dat de opgevisste botten voor onderzoekers van groot belang zijn. De zeebodem is een schatkamer aan botmateriaal afkomstig van dieren die daar ooit hebben rondgelopen.

Sinds 1951 organiseert het genootschap Kor en Bot, en later ook de KZGW, jaarlijks samen met de Zierik-

zeese familie Schot een boottocht op de Ooster- en Westerschelde op zoek naar fossielen. Eerst met mosselkotter ZZ8 en later met de ZZ10, waarbij keer op keer belangwekkende vondsten gedaan zijn. Verslagen hiervan verschijnen regelmatig in *Cranium*, zie bijvoorbeeld p.7 van deze uitgave, *Cranium* 35-2 (p.5) en *Cranium* 32-1 (p.6).

ZEEUWSE LANDZOOGDIEREN

Bosolifant, *Elephas antiquus* (GV-1B)

Een van de topstukken uit de collectie is een stuk onderkaak met kies van een bosolifant. Nederlandse vondsten van de bosolifant zijn namelijk vrij zeldzaam. Bovendien betreft het hier een uitzonderlijk groot fragment, afkomstig uit een van de Zeeuwse wateren. De exacte vindplaats is helaas onbekend.

IVO WENNEKES

Onderkaak met kies van een bosolifant.
Zeeuws Museum (Middelburg), collectie KZGW (GV-1B).

Wolharige mammoet, *Mammuthus primigenius* (GV-674 & GV-1358 & GV-1738-A & GV-1990-21 & GV-1555)

Een dijbeen is het eerste stuk dat door conservator dr. J.C. De Man is aangekocht voor de fossielencollectie van het KZGW. In juni 1874 treft De Man in het stadhuis in Middelburg enkele vissers uit Arnemuiden. De vissers zijn in de veronderstelling dat het bot, opgevisst ergens tussen Westkapelle en Zoutelande, afkomstig is van een reus. Ze willen toestemming van de burgemeester om met het bot langs de deuren te gaan om een extra zakcentje op te halen. De Man herkent het bot meteen als het dijbeen van een mammoet.

Later volgen o.a. een bovenkaak uit de monding van de Westerschelde (1928); een fossiele schedelbasis opgevisst uit de Westerschelde bij Terneuzen (1932); een onderkaak met de verbeende resten van twee emailorganen, waaruit de kiezen worden gevormd (1934); en de kies van een juveniele mammoet, in 1950 opgevisst uit de Westerschelde bij Ellewoutsdijk. Tegenwoordig bestaat de collectie botmateriaal van de *Mammuthus primigenius* van het KZGW uit enkele honderden stukken.

Mastodont van Auvergne, *Anancus arvernensis* (GV-1983-25)

In 1972 werd een fragment van een onderkaak van de mastodont van Auvergne opgevisst uit de Oosterschelde, ter hoogte van De Schelphoek op Schouwen-Duiveland. Dat jaar waren op dezelfde dag en dezelfde plek twee

botten op zoek naar fossiele botten: één boot van het KZGW en één van het genootschap Kor en Bot. Ze zaten elkaar daarbij in de weg en er waren wat boze blikken over en weer, misschien een gebalde vuist, maar de typering “bottenoerlog op de Oosterschelde” die vervolgens in een krantenbericht prijkte is wel erg overdreven.

IVO WENNEKES

Onderkaak met kies van een mastodont van Auvergne.
Zeeuws Museum (Middelburg), collectie KZGW (GV-1983-25).

Zuidelijke mammoet, *Mammuthus meridionalis* (GV-1997-8)

In de tentoonstelling bevond zich ook een kies van de zuidelijke mammoet, in 1996 opgevest uit de Noordzee.

Wolharige neushoorn, *Coelodonta antiquitatis* (GV-2A & GV-1993-79)

In de collectie van het genootschap bevinden zich twee complete schedels van wolharige neushoorns, opgevest uit de Westerschelde, waarschijnlijk beide verworven door De Man. Een ervan was te zien in de tentoonstelling. Een losse onderkaak werd in 1993 door een duiker gevonden bij de Schaar van Colijnsplaat, Oosterschelde.

Schedel van een wolharige neushoorn.
Zeeuws Museum (Middelburg), collectie KZGW (GV-2A).

Nijlpaard, *Hippopotamus incognitus* (GV-1526) en *Hippopotamus amphibius*

Een onderkaak van *H. amphibius* in de collectie heeft een onbekende herkomst. Waarschijnlijk gaat het om de kaak van een nijlpaard dat in een diep-entuin is overleden. Deze kaak diende ter illustratie van een losse premolaar, gevonden in 2017 op het strand De Kaloot bij Borssele, afkomstig van een pleistoceen nijlpaard. Er zijn niet veel fossielen van nijlpaarden bekend uit Zeeland of Nederland in het algemeen en dat maakt deze strandvondst extra bijzonder.

Eland, *Alces alces* (Gv-4)

In 1876 werd een afgeworpen geweastang van een eland, opgevest uit de Westerschelde bij Breskens, aangekocht door De Man. Twee jaar later verscheen er een publicatie op zijn naam over de vondst.

Reuzenhert, *Megaloceros giganteus* (GV-1113 & GV-1549)

De tentoonstelling bevat zowel een schedel van een mannelijk reuzenhert als dat van een vrouwelijk. De eerste, met een gedeelte van het gewei, werd in 1913 opgevest uit de Zilverput bij Breskens. De tweede in 1932 uit de Westerschelde bij Terneuzen. In de collectie van het KZGW zijn nog veel meer stukken van het reuzenhert te vinden.

Edelhert, *Cervus elaphus* (GV-3063 & GV-5)

Schedelfragmenten met geweastakken werden opgevest in 1880 (Zilverput) en 1930.

Schedel mannelijk reuzenhert.
Zeeuws Museum (Middelburg),
collectie KZGW (GV-1113).

Oeros, *Bos primigenius* (GV-3062)

Tussen 1932 en 1939 werd een schedelfragment met een hoornpit van een oeros opgevest uit de wateren rondom Zeeland.

Grottenleeuw, *Pantera spelaea* (GV-1565)

Het spaakbeen, opgevest uit de Westerschelde bij Terneuzen, werd in eerste instantie toegeschreven aan een bruine beer of grottenbeer. Die determinatie moest een aantal jaar geleden herzien worden nadat het fossiel door C. Schouwenburg opnieuw is bekeken en toegeschreven aan de grottenleeuw.

Grottenhyena, *Crocota spelea* (GV-1988-29)

Botten met knaagsporen door hyena's worden wel vaker opgevest. Ander bewijs voor de fossiele aanwezigheid van deze aaseter zijn de honderden coprolieten die veelal op de Maasvlakte 2 gevonden worden. Maar een opmerkelijke strandvondst is een bovenkaakfragment van een grottenhyena, gevonden in 1984 in de buurt van Westkapelle. De kiezen in het kaakfragment zijn aan de bovenkant sterk afgesleten.

Wolf, *Canis lupus* (GV-1994-23)

Een bijzondere vondst is een rechter opperarmbeen van een wolf opgevest uit de Noordzee, door de Arnemuiden17. Meestal vallen dergelijke slanke botten door de mazen van het net gemakkelijk weer terug in zee.

Bruine beer, *Ursus arctos* (GV-1997-1)

Een kaakfragment met kiezen van een bruine beer heeft een bijzondere herkomst. Het werd in 1966 gevonden op de grithopen van een schelpenleverancier in Yerseke. Hier wordt schelpenmateriaal dat is opgezogen uit de Zeeuwse wateren opgeslagen om vervolgens te worden verkocht.

Jarenlang is het aan amateurs en wetenschappers toegestaan geweest om in de grithopen te zoeken naar bijzondere fossielen die met het schelpenmateriaal mee omhoog zijn gekomen. Om veiligheidsredenen mag dat tegenwoordig niet meer.

Bever, *Castor fiber* (GV-1993-1)

Een kleine strandvondst tussen Domburg en Westkapelle in 1978 bleek een rechter onderkaakfragment van een bever.

Onderkaak met gebitselementen van een bever.
Zeeuws Museum (Middelburg), collectie KZGW (GV-1993-1).

ZEEUWSE ZEEZOOGDIEREN

De zeezoogdierfossielen uit de collectie van het KZGW zijn bijna allemaal afkomstig van de jaarlijkse bottevistocht van de werkgroep Geologie van het KZGW op de Westerschelde. Uit een diepe put bij Terneuzen worden elk jaar weer tientallen bijzondere stukken opgevist. In de tentoonstelling was maar een kleine selectie te zien. Andere stukken waren te zien waren in de KZGW-tentoonstelling 'Kijk naar beneden, dan zie je meer' in Museum Het Warenhuis te Axel.

Potvis, *Scaldicethus ceretti* (NHG23490 & NHG23550)

Ondanks dat er wel 100 tanden in de lange, smalle bek van een potvis passen worden ze zelden opgevist uit de Westerschelde. In de tentoonstelling lagen twee tanden opgevist in 2011 en 2012 uit put Griete bij Terneuzen.

Over de meest recente vondst, een tand van een reuzenroofpotvis, lees je meer in *Cranium* 35-2, 2018, p.13.

Walrus, *Odobenus rosmarus* (NHG22005 & NHG22817)

In de laatste ijstijd dreef het ijspakket uit het noorden veel walrussen zuidelijker, naar de huidige Noordzeekust. De dieren woonden hier aan de rand van gletsjers waar ze leefden in ondiepe baaien ter hoogte van de Bruine Bank en Het Scheur. Hier voedden zij zich met schelpen en schaaldieren. In de tentoonstelling lagen een schedel en hoektand, helaas met onbekende herkomst.

Voor onderzoek aan de collectie of vragen hierover kunt u contact opnemen met de betreffende conservatoren.

Voor de fossiele landzoogdieren:

- Jan Piet Bekker
- Hester Loeff

Voor de fossiele zeezoogdieren:

- Mark Bosselaers

Spitssnuitdolfijn, *Chonoziphius* sp. (NHG22069)

Eind 1932 werd een zwaar versteende schedel van een spitssnuitdolfijn opgevist uit put Wielingen bij Nieuwesluis.

PUBLICATIES EN ONDERZOEK

De publicaties door J.C. de Man over de collectie zijn te vinden in het archief op www.tijdschriftenbankzeeland.nl

Man, J.C. de (1875) Beenderen van den Mammouth en van het uitgestorven rund, opgevischt in den omtrek van Zeeland. *Archief Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 3-2, 101-127.

Man, J.C. de (1878) Een elandshoren opgevischt uit de Schelde. Meedelingen over eenige beenderen, in en of nabij Zeeland gevonden. *Archief Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 3-3, 1-22.

